

LA TERRA D'ARTANA
ASSENTAMENTS ANDALUSINS
AL LLEVANT DE MALLORCA

Mercè Argemí Relat

Abans de començar

L'any 1229 Jaume I, comte de Barcelona, va arribar a *al-Jazā'ir al-Sharqīya*, les illes orientals d'al-Àndalus, acompanyat de magnats, cavallers i soldats. El desembre d'aquell any, les tropes catalanes van entrar a *Madīna Mayūrqa* i, al llarg del següent any, van conquerir tota l'illa.

Els magnats que participaren en la conquesta es repartiren amb el rei tot el territori insular amb els béns que foren arrabassats a la població àrab i berber que vivia a *Mayūrqa* des del segle X. La població que no havia fugit fou anihilada o venuda en esclavatge, a excepció d'alguns pocs homes i dones que van quedar a l'illa com a esclaus (SOTO, 1991, 1994).

Així es recull a la *Crònica de Jaume I o Llibre dels feits*, el relat amb caràcter literari de la conquesta de Mallorca i València per part de Jaume I amb tot detall sobre les campanyes militars portades a terme contra la població andalusina (SOLDEVILA, 1983).

A la *Crònica de Jaume I* hi ha un passatge en el qual es narra com el rei Jaume I decidí anar, amb les seves tropes, des d'Inca a Artà per capturar tots els sarraïns que s'havien refugiat a les muntanyes d'aquella zona. El text diu: «*E nós dixem: Veu's aquí que ens mostrarà est adalid bona cavalcada de sarraïns, e no ha vuit dies que els hi lleixà, e son en aquesta partida d'esta muntanya que jo us mostraré, e és la muntanya en la terra d'Artana*» (SOLDEVILA, 1983, pàg. 53).

Aquesta era la part més allunyada de *Madīna Mayūrqa* i fou una de les últimes zones en ser conquerida per les tropes de Jaume I. En aquelles muntanyes s'havia refugiat part de la població andalusina del centre i llevant de l'illa que, en el moment de la seva rendició, sempre segons les cròniques, consistia en 2.000 homes i dones «sarraïns», segons el cronista, que entregaren als catalans 10.000 vaques i 30.000 ovelles així com grans quantitats de blat i ordi (SOLDEVILA, 1983, pàg. 54-55).

Jaume I i els seus magnats van trobar a *Mayūrqa* una societat que s'havia establert a les illes feia segles i que s'havia organitzat en comunitats rurals assentades per tot el territori. Les hosts catalanes van irrompre violentament en aquesta societat: van assassinar i capturar persones i van saquejar i destruir tot el que van trobar.

La conquesta catalana de *Mayūrqa* representa, doncs, un tall brutal en el fil de la història d'aquest territori.

A banda d'algunes escadusseres referències generals en obres de viatgers o autors orientals, la població anorreada va deixar, com a empremta més visible en el terreny, només els seus espais de treball, fragments dels atuells que utilitzaven i els noms dels seus assentaments, recollits en la documentació dels conqueridors quan en feren el repartiment com a botí de guerra.

Aquest és el prim testimoni d'una societat pagesa dedicada principalment a la seva subsistència. A través d'ells, hem intentat reconstruir com va ser aquella societat per donar-li el seu lloc a la història i fer evident la destrucció de què va ser objecte.

* * *

L'objectiu principal d'aquest estudi és reconèixer els assentaments andalusins del *ğuz'* de *Yartān*, un dels tretze districtes administratius en què es dividia *Mayūrqa* en el moment de la conquesta feudal, i entendre la lògica de la seva organització i distribució en el territori.

Es tracta d'assentaments rurals configurats per l'articulació entre les zones de residència dels grup humans i el conjunt d'espais on té lloc el treball necessari per a la seva subsistència i reproducció (BARCELÓ, 1988-b). Així, l'estudi de l'espai rural passa inevitablement per la comprensió dels processos de treball camperol i les traces que aquests han deixat. El mètode d'estudi més adequat per assolir aquest objectiu és el de l'arqueologia dels camps de treball, a través de la qual es poden reconèixer els espais agraris construïts pels pagesos andalusins assentats a *Yartān* i comprendre la lògica de la seva localització i distribució.

El treball d'investigació que aquí es presenta s'integra dins la línia de recerca dirigida per M. Barceló basada en l'arqueologia hidràulica i té per objectiu principal l'estudi dels assentaments pagesos a al-Àndalus. Aquesta línia de recerca té els seus orígens en els primers estudis fets sobre espais hidràulics andalusins a la zona de *Sharq* al-Àndalus realitzats a partir dels anys vuitanta.¹ Tots aquests estudis coincideixen en destacar la importància de l'hidraulisme en relació amb les comunitats camperoles andalusines, que arriba a ser una de les característiques primordials de les pautes d'assentament a al-Àndalus.

1. El precedent d'aquest tipus d'estudis és l'obra pionera de T. F. Glick sobre la població andalusina de València, qui, per primera vegada, va subratllar la importància de la irrigació en la societat andalusina (GLICK, 1970). Després van ser P. Guichard i A. Bazzana (1981) els qui van posar de manifest l'estreta relació entre les alqueries andalusines i els espais irrigats associats a aquestes.

Els primers treballs de camp seguint el mètode de l'arqueologia hidràulica foren dirigits per M. Barceló l'any 1982. A partir d'aquestes primeres campanyes s'han estudiat diferents casos arreu de la Península Ibèrica i de les Illes Balears i s'han establert les bases tècniques i metodològiques de l'arqueologia hidràulica (BARCELÓ, 1988-b, 1989, 1992-a; 1995-a; 1995-b; KIRCHNER i NAVARRO, 1993, 1994).²

L'estudi dels sistemes hidràulics ha de tenir en compte la previsió del sostre de subsistència que fan els pagesos constructors del sistema, que ha de ser congruent amb la mida del grup i la possibilitat d'exigència de tribut i que pot portar, en determinades circumstàncies, a la segmentació dels grups. També ha de considerar l'homogeneïtat del disseny dels sistemes hidràulics i, per tant, també del patró d'assentament i la possibilitat d'establir cronologies compactes d'immigracions (BARCELÓ, 1989; 1992-a; 1992-b; 1995-a; 1995-b, 1997).³

L'arqueologia hidràulica integra dins un únic mètode de treball les anàlisis documental, toponímica i arqueològica. La contraposició dels resultats obtinguts de les diferents anàlisis corregeix les informacions parcials obtingudes de cadascuna d'elles i permet una millor aproximació i comprensió del territori (BARCELÓ, 1988-a; KIRCHNER i NAVARRO, 1994, pàg. 165; KIRCHNER, 1997, pàg. 333).

En aquest treball s'ha aplicat el mètode de l'arqueologia hidràulica a l'estudi dels assentaments rurals del *ǧuz'* de *Yartān*. A partir de l'anàlisi de la documentació i la toponímia i la prospecció arqueològica del terreny per identificar les traces dels assentaments pagesos, s'ha identificat un gran nombre dels assentaments andalusins de *Yartān* existents en el moment de la conquesta catalana i s'ha fet una reconstrucció planimètrica dels sistemes hidràulics que hi estarien associats a partir de fotografia aèria antiga i de cartografia diversa.⁴

L'estudi del *ǧuz'* de *Yartān* a partir de l'arqueologia hidràulica, doncs, ha permès identificar i reconstruir quins havien estat els espais agraris associats a les alqueries andalusines del districte i, en definitiva, quina fou la lògica que va regir l'assentament de la població andalusina en aquesta zona de *Mayūrqa*.

2. Per a un estat de la qüestió sobre la investigació dels assentaments rurals andalusins i l'arqueologia hidràulica, vegeu KIRCHNER, 1995-b, 1997, pàg. 21-54.

3. Per a un estat de la qüestió sobre els objectius i les possibilitats d'anàlisi de l'arqueologia hidràulica, vegeu KIRCHNER, 1997, pàg. 21-54.

4. Bàsicament, s'ha treballat sobre els ortofotomapes que conserva el Ministerio de Defensa dels vols fets sobre l'illa els anys 1955-1956. Sobre les tècniques de fotointerpretació per a la identificació de traces de parcel·lars ja desapareguts a partir de la fotografia aèria i de l'observació del paisatge, vegeu una primera conceptualització a GUY i PASSELAC (1991) i un estat de la qüestió a VERHULST (1995).